

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ ТА ОСНОВ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Литвиненко Р. О.

*кандидат біологічних наук,
доцент кафедри фізіології, імунології і біохімії
з курсом цивільного захисту та медицини
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-4778-5242
r_litvinenko@ukr.net*

Перетяцько В. В.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри хімії
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-7420-8347
viktoriyaperetyatko@np.znu.edu.ua*

Новосад Н. В.

*кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри фізіології, імунології і біохімії
з курсом цивільного захисту та медицини
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-5993-9870
novosadnata@gmail.com*

Ключові слова:

*здоров'язбережувальна
компетентність, майбутні
вчителі біології та основ
здоров'я, воєнний стан.*

У статті висвітлено процес формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології та основ здоров'я як комплексного й багатогранного процесу, який потребує інтеграції знань із різних галузей науки, практичних навичок та особистісного розвитку. Наголошено на необхідності часткової трансформації змісту здоров'язбережувальної компетентності під час воєнного стану. Здійснено цілісний аналіз змістовного наповнення вибіркового освітніх компонентів підготовки здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня освітньо-професійної програми «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)». Названо основні питання, які потребують детального розгляду під час вивчення курсів «Безпека життєдіяльності», «Цивільний захист», «Основи медичних знань» у контексті набуття життєвих навичок, необхідних для збереження життя і здоров'я здобувачів освіти. Наголошено на важливості розвитку практичних навичок, які стосуються здоров'язбереження, питань само- та взаємодопомоги, самозарядності за невідкладних станів в умовах воєнного стану: у разі загострення хвороб, виникнення гострих станів, травмування тощо. Обґрунтовано необхідність сформованості в майбутніх педагогів навичок надання першої домедичної допомоги, у тому числі особам різних вікових

категорій. Відзначено специфічність навчання студентів в онлайн-форматі, зокрема, студентам пропонується самостійно відпрацювати техніки накладання турнікета та найбільш поширених пов'язок, методи транспортної іммобілізації, використовуючи запропоновані покрокові відеоінструкції, та представити фотозвіт на оцінювання. Розкрито аспекти методичної підготовки в процесі формування здоров'язберезувальної компетентності, а саме аспекти використання інтерактивних методів навчання, проведення тематичних занять і виховних заходів, спрямованих на підвищення обізнаності школярів про важливість здоров'я. Майбутній учитель повинен уміти організувати освітній процес таким чином, щоб він сприяв не лише всебічному розвитку учнів, але й їхньому фізичному та психічному благополуччю протягом усього життя.

FORMATION OF HEALTH-PRESERVING COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF BIOLOGY AND BASICS OF HEALTH UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Lytvynenko R. O.

*Candidate of Biological Sciences,
Associate Professor at the Department of Physiology, Immunology
and Biochemistry with the Course of Civil Defense and Medicine
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4778-5242
r_litvinenko@ukr.net*

Peretiatko V. V.

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Chemistry
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7420-8347
viktoriyaperetyatko@np.znu.edu.ua*

Novosad N. V.

*Candidate of Biological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Physiology, Immunology
and Biochemistry with the Course of Civil Defense and Medicine
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5993-9870
novosadnata@gmail.com*

Key words: *health-preserving competence, future teachers of biology and the basics of health, martial law.*

The article describes the process of forming health-preserving competence of future teachers of biology and basics of health as a complex and multifaceted process that requires the integration of knowledge from different fields of science, practical skills and personal development. It emphasizes the need for partial transformation of the content of health-preserving competence during martial law. A comprehensive analysis of the content of selective educational

components in training of first (bachelor's) level students of the educational program "Secondary Education (Biology and Human Health)" was carried out. The main issues that require detailed consideration when studying the courses "Life Safety", "Civil Protection", "Fundamentals of Medical Knowledge" in the context of acquiring life skills necessary to preserve the life and health of students were identified. The importance of developing practical skills related to health-preserving, issues of self- and mutual assistance, self-organization in case of urgent conditions during martial law: exacerbation of diseases, the occurrence of acute conditions, injuries, etc. was noted. The need for future teachers to develop first aid skills, including for persons of different age categories, is substantiated. The specificity of teaching students in an online format is noted, in particular, students are asked to independently practice techniques for applying a tourniquet and the most common bandages, methods of transport immobilization, using the proposed step-by-step video instructions and submit a photo report for evaluation. Aspects of methodological training in the process of forming health-preserving competence were revealed, namely, aspects of using interactive teaching methods, conducting thematic classes and educational activities aimed at raising awareness among schoolchildren about the importance of health. The future teacher should be able to organize the educational process in such a way that it promotes not only the comprehensive development of students but also their physical and mental well-being throughout their lives.

Постановка проблеми. Формування здоров'язбережувальної компетентності в процесі підготовки вчителя біології та основ здоров'я є критично важливим елементом сучасної педагогічної освіти. Здоров'язбережувальна компетентність передбачає знання, уміння та навички, необхідні для підтримки і зміцнення здоров'я як самого вчителя, так і його учнів, а також для створення здорового й безпечного освітнього середовища.

Під час воєнного стану, коли повсякдення супроводжується повітряними тривогами, загрозами повітряних атак ворога, обстрілів у гарячих точках, коли пріоритет безпеки населення стає визначальним для всієї освітньої парадигми, відбувається часткова трансформація сутності здоров'язбережувальної компетентності. Тому майбутні педагоги повинні бути добре підготовленими до реалізації освітнього процесу, де визначальними є збереження життя, фізичного та психічного здоров'я всіх його учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій дає можливість констатувати різноплановість трактування поняття «здоров'язбережувальна компетентність» – від вузького значення як особистої цінності до широкого як соціального явища та ключової компетентності. Проблемі формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх педагогів приділяли увагу М. М. Дяченко-Богун, Є. В. Кочерга, Т. М. Миронюк, І. Случик, А. Спаська, Є. Шолохова й інші.

На думку дослідниць Н. Башавець і М. Шеян, здоров'язбережувальна компетентність характеризує високий рівень майстерності виконання особистістю здоров'язбережувальної діяльності, що визначається глибокими знаннями щодо збереження та зміцнення здоров'я, можливість вільного володіння здоров'язбережувальною діяльністю та відповідними компетенціями. Вона супроводжується впевненістю у важливості організації власних здоров'язбережувальних дій, позитивним ставленням до них, здатністю застосовувати здоров'язбережувальні технології під час навчання, самостійних фізичних вправ і активного відпочинку [4, с. 47].

Ми погоджуємося з твердженням Н. Хольченкової, що вагомість здоров'я, як найвищої загальнолюдської цінності та основного чинника досягнення успіху та благополуччя, дає змогу визначити здоров'язбережувальну компетентність як ключову в сучасній системі освіти [3].

Т. Миронюк, І. Случик, А. Спаська стверджують, що формування здоров'язбережувальної компетенції майбутніх учителів біології та основ здоров'я є цілеспрямованим процесом, який передбачає:

- засвоєння студентами сукупності знань про здоров'я як найважливішу цінність життя;
- набуття вмінь аналізувати, оцінювати, контролювати свою активність зі здоров'язбереження і досвіду оздоровчих дій;
- розвиток особистісних якостей через систему заходів, що враховує найважливіші характери-

стики освітнього середовища з погляду його впливу на здоров'я [2].

Отже, слід визнати наявність багатоаспектних робіт із проблеми формування здоров'язбережувальної компетентності, але майже всі вони розкривалися в контексті мирного часу. Тож питання розвитку здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології та основ здоров'я закладів загальної середньої освіти під час воєнних дій залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті – розкриття досвіду формування здоров'язбережувальної компетентності, що є складовою професійної підготовки майбутніх учителів біології та основ здоров'я під час воєнного стану.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми; вивчення й узагальнення педагогічного досвіду практичної підготовки майбутніх учителів біології та основ здоров'я; цілеспрямоване спостереження за освітнім процесом.

Виклад основного матеріалу. Підготовка вчителів біології та основ здоров'я передбачає глибоке розуміння теоретичних аспектів здоров'я людини, таких як анатомія, фізіологія, гігієна та профілактика захворювань. Важливо, щоб майбутні педагоги мали чітке уявлення про те, як функціонує людський організм і які чинники впливають на його здоров'я. Вони також повинні бути обізнані про сучасні проблеми здоров'я, такі як інфекційні захворювання, стрес, ожиріння, діабет, гіподинамія тощо, а також про методи їх профілактики й подолання. Це знання стане в пригоді для розробки й реалізації методичних підходів, спрямованих на мотивацію здорового способу життя у школярів. Така підготовка передбачає не лише лекції, але й лабораторні роботи, практичні заняття та тренінги, участь у профілактичних заходах.

Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх педагогів за освітньо-професійною програмою (далі – ОПП) «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)» в Запорізькому національному університеті [1] відбувається через опанування змістом навчальних дисциплін: «Фізичне виховання», «Система середньої освіти в Україні та світі», «Права і свободи людини та громадянина України», «Основи здоров'я людини», «Психологія», «Педагогіка», «Методика навчання біології», «Методика навчання основ здоров'я», «Основи інклюзивної освіти», «Позакласна робота з біології та основ здоров'я», «Вікова фізіологія та шкільна гігієна».

Деякі вибіркові компоненти ОПП підкріплюють і розширюють знання та світогляд здобувачів вищої освіти з питань здоров'язбереження, а

саме: «Рекреаційні ресурси», «Природні засоби підвищення резистентності організму», «Лікарські рослини» тощо.

Вибіркові дисципліни, що забезпечують формування компетентності з медичної допомоги, безпеки життєдіяльності, охорони праці, цивільного захисту, в умовах сьогодення набувають неабиякого значення, адже отримані знання та навички сприяють збереженню не лише здоров'я, а й життя. У зв'язку із цим розкриємо деякі аспекти формування здоров'язбережувальної компетентності в цих навчальних курсах.

Курс «Безпека життєдіяльності» формує компетентності, які є необхідними в повсякденному житті та подальшій професійній діяльності. Наприклад, за умов дистанційного навчання та воєнного стану всі учасники освітнього процесу як закладів вищої, так і закладів загальної середньої освіти, стикаються з низкою небезпек: кібератаки, повітряні тривоги, небезпека ураження різними видами зброї масового ураження, постійний стрес, застосування ворогом інформаційно-психологічної операції, тероризм, викрадення, фізичне та психологічне насилля, небезпека обвалів споруд, поширення інфекцій тощо. Тому життєво необхідними є знання й розуміння того, як поводитись та убезпечити себе й оточуючих у тій чи іншій ситуації.

Навчальна дисципліна «Цивільний захист» розглядає ряд питань, що стосуються прогнозування надзвичайних ситуацій (далі – НС), оцінки обстановки в зоні її виникнення, визначення рівня ризику й обґрунтування заходів відвернення НС, захисту населення, матеріальних і культурних цінностей, локалізації та ліквідації наслідків НС тощо. Обговорюються проблеми, які набувають особливої актуальності в умовах воєнного стану: поняття зброї масового ураження та правила поведінки в разі її застосування, правила поведінки за техногенних і природних катастроф, заходи і засоби захисту населення та територій, поняття про засоби колективного й індивідуального захисту населення, надання першої домедичної допомоги при НС тощо. Зокрема, з початком воєнних дій були детально опрацьовані рекомендації МОН України щодо алгоритму дій у разі оголошення сигналу «Повітряна тривога» під час освітнього процесу.

Вибірковий курс «Основи медичних знань» спрямований на формування знань і навичок, які стосуються здоров'язбереження, питань само- та взаємодопомоги, самозарядності за невідкладних станів: у разі загострення хвороб, виникнення гострих станів, травмування тощо.

Вивчення питань поширення та захисту від інфекційних хвороб залишаються актуальними, адже відбувається руйнування будівель, систем

водопостачання, очисних споруд, гребель, водосховищ, кладовищ і скотомогильників, відходів промислових виробництв, що спричиняє погіршення екологічної ситуації та забруднення навколишнього середовища. Крім того, збільшення кількості безхатніх тварин, розмноження гризунів, особливо в зонах активних бойових дій та прифронтових територій, збільшує ризики погіршення епідеміологічної ситуації та масового поширення інфекційних хвороб, зростання рівня захворюваності серед населення.

Надзвичайно актуальними в умовах воєнного стану є питання надання першої домедичної допомоги, у тому числі особам різних вікових категорій, наприклад, проведення реанімаційних заходів: непрямого масажу серця з урахуванням вікових особливостей, штучної вентиляції легень, методи зупинки кровотечі, транспортна іммобілізація, надання допомоги в разі опіків, обмороження, шоків станів, психічних розладів тощо.

Слід зазначити, що під час вивчення програмного матеріалу застосовуються не лише презентації до лекційних занять, а й відеоматеріали задля розгляду конкретних ситуацій, визначення основних діагностичних ознак невідкладних та/або гострих станів і правила надання першої домедичної допомоги особами, які не мають спеціальної медичної освіти, з урахуванням рекомендацій Міністерства охорони здоров'я. Зміст курсу «Основи медичних знань» передбачає різні ситуаційні завдання, які дають змогу використовувати знання на практиці. Наприклад, студентам пропонується самостійно відпрацювати техніки накладання турнікета та найбільш поширених пов'язок, методи транспортної іммобілізації, використовуючи запропоновані покрокові відеоінструкції, та представити фотозвіт на оцінювання.

Мотиваційна складова залишається важливим аспектом формування здоров'язбережувальної компетентності. Майбутні вчителі мають бути не лише носіями знань, але й прикладом для своїх учнів у дотриманні здорового способу життя. Це передбачає розвиток вміння самостійно дбати про своє здоров'я, включно з раціональним харчуванням, фізичною активністю, управлінням стресом та профілактикою шкідливих звичок. Разом із тим майбутнім педагогам слід враховувати, що в умовах війни головне завдання кожного – вижити, тому питаннями профілактики розвитку хвороб і вчасного їх виявлення нехтує значна частка людей. Зокрема, це люди, які проживають у населених пунктах, де проходять активні бойові дії, на прифронтових територіях, деокупованих територіях, а також ВПО, які втратили своє житло та часто поспіхом евакуювалися в більш безпечні регіони або за кордон. Такий стан речей призводить до того, що питання раціонального харчування, здо-

рового способу життя, рухової активності, гігієни та догляду за тілом, дотримання правил режиму праці й відпочинку, система ціннісного ставлення до себе та оточуючих стають другорядними.

Не менш важливою є здатність вчителя інтегрувати здоров'язбережувальні технології в освітній процес. Саме тому у змісті навчальної дисципліни «Методика навчання основ здоров'я» розкриваються аспекти використання інтерактивних методів навчання, проведення тематичних занять і виховних заходів, спрямованих на підвищення обізнаності школярів про важливість здоров'я. Майбутній учитель повинен уміти організувати навчальний процес таким чином, щоб він сприяв не лише всебічному розвитку учнів, але й їхньому фізичному та психічному благополуччю. Під час подачі навчального матеріалу варто зацікавлювати здобувачів, здійснювати акцент на практичному використанні отриманих знань, зокрема пропонувати виконання дослідницьких проєктів для здоров'язбереження тощо.

У процесі навчання велике значення мають різноманітні форми активної роботи, такі як спортивні заходи, заняття з релаксації та тренінги особистісного розвитку. На жаль, через воєнний стан навчання студентів відбувається в онлайн-форматі, що значно ускладнює такі форми роботи. Проте ми намагаємося залучати майбутніх учителів до таких активностей під час практичних занять і самостійної роботи.

Здобувачі вищої освіти, що навчаються за нашою ОПП, реалізують права на неформальну й інформальну освіту через проходження навчальних онлайн-курсів на освітніх платформах. Зокрема, це Prometheus: «Перша домедична допомога в умовах війни», «Перша психологічна допомога», «Травмообізнані: практики для вихователів і вчителів», «Я і якісне та цілісне навчання. Соціально-емоційне навчання і психосоціальна підтримка», «Стрес-менеджмент для освітян», «Коронавірусна інфекція: факти проти паніки», «Небайдужі: базові емоційні потреби та соціальна взаємодія», EdEra: «Домедична допомога», «Діалоги без тривоги», проходження тренінгів і онлайн-практикумів із домедичної допомоги, наприклад тренінгу на безоплатній основі Навчально-тренувального центру тактичної медицини «КоЛеСо м. Запоріжжя», та інші ресурси.

Варто звертати увагу на те, що в процесі війни як діти, так і дорослі, які виступають учасниками освітнього процесу, можуть зазнавати різного роду травм і насилля, як фізичного, так і психологічного: перебування в полоні, погрози, катування тощо, особливо ті, що проживають на ТОТ або є депортованими. Тому важливо проявляти толерантність та вчити цьому дітей, не використовувати образливих висловів, правильно підбирати

слова й інтонацію під час розмови зі здобувачами, оскільки педагог не завжди поінформований про ті чи інші особисті обставини, які склалися в родині здобувача, або травматичні події, які довелося пережити: втрата рідних, хтось міг бути свідком загибелі людей, домашніх улюбленців, розлука з рідними тощо.

Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутнього педагога також передбачає усвідомлення необхідності роботи з батьками та громадою. Адже вчителі повинні сприяти підвищенню обізнаності батьків щодо важливості здорового способу життя та створення сприятливих умов для здоров'я дітей вдома. Під час підготовки ми розкриваємо шляхи співпраці з медичними працівниками, психологами й іншими фахівцями для комплексного підходу до збереження здоров'я учнів.

Доцільно відмітити, що окремі здобувачі освіти успішно поєднують навчання й роботу вчителя біології та основ здоров'я, отримують практичний досвід, виявляють і діляться проблемами,

які виникають у професійній діяльності, переймають позитивні практики та впроваджують новітні технології навчання – усе це дає можливість виявити актуальні потреби та запити стейкхолдерів і покращити якість ОПП.

Висновки. Отже, формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх вчителів біології та основ здоров'я є комплексним і багатограним процесом, який вимагає інтеграції знань із різних галузей науки, практичних навичок та особистісного розвитку. У воєнний час відбувається частково трансформація змісту здоров'язбережувальної компетентності, змінюється пріоритетність життєвих навичок людей. Це сприяє підготовці педагогів, здатних ефективно формувати здоровий спосіб життя у підростаючого покоління, що є запорукою їхнього гармонійного розвитку й успішної життєдіяльності. У своїх майбутніх розвідках плануємо розкрити особливості психологічного аспекту формування здоров'язбережувальної компетентності в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта предметної спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) галузі знань 01 Освіта / Педагогіка. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2023. URL: https://www.znu.edu.ua/opp/bak/bio/opp_so-biologiya_23.pdf (дата звернення: 01.06.2024).
2. Слущик І., Спаська А. Формування здоров'язбережувальної компетенції майбутнього вчителя біології. *Гірська школа українських Карпат*. 2017. № 16. С. 118–120. DOI: 10.15330/msuc.2017.16.118-120.
3. Хольченкова Н. М. Формування здоров'язбережувальної компетентності як сучасна науково-педагогічна проблема. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. 2017. Т. 2, Вип. 147. С. 138–141.
4. Шеян М. О. Педагогічні умови розвитку здоров'язбережувальної компетентності вчителів основної школи у системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... доктора філософії : 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями). Хмельницький – Львів, 2021. 330 с.

REFERENCES

1. Osvitno-profesiina prohrama “Serednia osvita (Biolohiia ta zdorovia liudyny)” [Educational program “Secondary Education (Biology and Human Health)”] (2023) pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 014 Serednia osvita predmetnoi spetsialnosti 014.05 Serednia osvita (Biolohiia ta zdorovia liudyny) haluzi znan 01 Osvita/Pedahohika. Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia. URL: https://www.znu.edu.ua/opp/bak/bio/opp_so-biologiya_23.pdf [in Ukrainian].
2. Sluchyk, I., Spaska, A. (2017). Formuvannia zdoroviazberezhualnoi kompetensii maibutnoho vchytelia biolohii [Formation of the health protecting competence of future biology teacher]. *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. No 16. P. 118–120. DOI: 10.15330/msuc.2017.16.118-120 [in Ukrainian].
3. Kholchenkova, N.M. (2017). Formuvannia zdoroviazberezhualnoi kompetentnosti yak suchasna naukovo-pedahohichna problema [The formation of health care competence as a modern scientific and pedagogical problem]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka*. Vol. 2. Is. 147. P. 138–141 [in Ukrainian].
4. Sheian, M. O. (2021). Pedahohichni umovy rozvytku zdorov'iazberezhualnoi kompetentnosti vchyteliv osnovnoi shkoly u systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity [Pedagogical conditions of the health-preserving competency development of basic secondary school teachers in the system of postgraduate pedagogical education]. *Doctor's (PhD) thesis*. Khmelnytskyi – Lviv [in Ukrainian].